

Osallisuuden näkökulmia tietopolitiikassa

*Tapani Sainio ja Viivi Ängeslevä, opetus- ja kulttuuriministeriö;
Karoliina Talvitie-Lamberg, Jyväskylän yliopisto*

Osallisuus

Osallisuus on ihmisen oikeus ja mahdollisuus päästä vaikuttamaan omiin asioihinsa. Se on oikeus saada tieto itseään koskevista asioista sekä mahdollisuutta ilmaista niistä mielipiteensä. Osallisuudessa on monia eri puolia: osallistumisen ja vaikuttamisen lisäksi se on myös merkityksellisyyttä ja mahdollisuuksia. Se on kuulumista ja mukaan ottamista, yhteensopivuutta ja liittymistä ja ihmisten yhteisyyttä. Ennen kaikkea osallistuminen on ihmisoikeus ja olennainen osa demokratiaa.

Digitalisoituvassa yhteiskunnassa osallisuus ja sen tuomat mahdollisuudet ovat yksi ehto ihmisen hyvinvoinnille. Kaikilla ihmisillä tulee olla yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet vaikuttaa itseään koskeviin tietoihin, päätöksiin ja palveluihin. Digitaaliset toiminta- ja palveluympäristöt tuovat tietoa ja palvelua kaikkien ihmisten saataville. Samalla niiden käyttö ja ymmärtäminen vaativat omanlaistaan osaamista eli tietoja ja taitoja.

Tietopoliittisten linjausten avulla voidaan luoda ja ylläpitää tätä osaamista ja siten mahdollistaa ihmisten tasa-arvoinen osallisuus. Osallisuutta edistetään varmistamalla, että tieto, toiminnot ja palvelut ovat kaikkien yksilöiden saatavilla ja käytettävissä, ja että kaikilla yksilöillä on yhdenvertaiset tiedot oikeuksistaan ja mahdollisuuksistaan vaikuttaa omiin asioihinsa.

Toimiva ja demokraattinen digitaalinen yhteiskunta perustuu luottamukselle. Edellytyksiä sille, että luottamus yhteiskuntaa ja sen instituutioita kohtaan syntyy, ovat kokemus osallisuudesta, sananvapaudesta ja yhteiskunnallisen muutoksen mahdollisuudesta.

Teknologinen murros voi johtaa osallisuuden mahdollisuuksien sekä yksilön osaamisen epätasa-arvoiseen jakautumiseen. Osallisuuden edistäminen tietoisilla toimenpiteillä on eettisesti kestävää toimintaa, jolla voidaan tasoittaa sekä ihmisten keskinäistä että ihmisen ja yhteiskunnallisen vallan välistä epätasa-arvoa.

Epätasa-arvoa voidaan myös vähentää tukemalla vähemmistöjen ja yhteiskunnassa heikommin näkyvien ryhmien osallistumista digitaalisissa toimintaympäristöissä ja näin huolehtia moninaisuudesta. Esimerkiksi tekoälyn hyödyntäminen voidaan ottaa

aktiiviseksi välineeksi tasaamaan esimerkiksi sukupuolien välistä tasa-arvoa sekä lisäämään osallisuuden mahdollisuuksia niille ryhmille, joita teknologialla on muuten vaikea tavoittaa, kuten ikääntyneille, vammaisille henkilöille, vähävaraisille tai syrjäytymisvaarassa oleville.

Osana uusien teknologioiden käyttöönottoa tulee varmistaa, ettei tekoälyn ja muun teknologian kehitys osaltaan aja ihmisiä eriarvoisiin asemiin esimerkiksi osaamisen mukaan. Tätä voidaan tukea esimerkiksi algoritmien läpinäkyvyydellä ja mydata-periaatteella eli ihmisten mahdollisuudella vaikuttaa itseään koskevien tietojen käyttöön.

Osallisuuden edistämiseksi on tärkeää tarkentaa mitä osallisuus konkreettisesti voi tarkoittaa. Seuraavaksi lyhyt yhteenveto sellaisista tutkimuskirjallisuudesta löydettävistä näkökulmista osallisuuteen, jotka myös auttavat ymmärtämään missä ja miten tietopolitiikan ja eettisen (AI)teknologian keinoin osallisuutta voidaan joko edistää tai tyypistää. On muistettava että osallisuus ja syrjäytyminen nähdään usein toistensa vastakohtina. Molemmat ovatkin laajoja sateenvarjokäsitteitä, joten konkreettisten toimien kohdentaminen vaatii myös tarkempaa erottelua siitä, millä osa-alueilla osallisuus voi toteutua.

Näkökulmia osallisuuteen

1. Osallisuus elinolosuhteisiin liittyvänä yhteiskunnan sisäpuolisuutena

Yksilön osallisuus ja osallisuuden kokemus määritellään usein osallisuutena yhteiskunnan tarjoamista mahdollisuuksista, jotka turvaavat yksilön elintason ja elämänlaadun (Nivala ja Ryyänen 2014). Näin ymmärrettynä yhteiskunnallinen osallisuus on elinolosuhteisiin liittyvä kysymys. Osallisuutta määrittävät tällöin niin osallisuus koulutuksesta, työstä, hyvinvointipalveluista kuin päätöksenteostakin (Nivala ja Ryyänen 2014). Tähän näkökulmaan pohjaa esimerkiksi ajatus tasavertaisesta palveluiden saatavuudesta ja tavoitetta tukevat politiikkatoimet. Praktisia osallisuuden toteutumisen mittareita ovat tällöin esimerkiksi koulutuspaikan löytäminen nuorelle peruskoulun jälkeen, lapsen oikeus tulla kuulluksi lastensuojeluasioissa tai elinolosuhteiden tasaaminen sosiaaliturvan avulla.

Osallisuuden vastakohtana nähdään usein huono-osaisuus, osattomuus ja sosiaalinen syrjäytyminen. Voidaankin ajatella, että yksilö on huono-osainen, kun hänellä ei ole samanlaisia valmiuksia toteuttaa oikeuksiaan ja vastaanottaa yhteiskunnan palveluja kuin suurella osalla kansalaisia. Esimerkiksi sosio-ekonomisesti huono-osaisessa asemassa olevalla ihmisellä ei välttämättä ole tai hänen ei ole mahdollista saavuttaa sellaista tietoa, jonka avulla hän löytäisi keinot vaikuttaa itseään koskeviin asioihin ja näin osallistua yhteiskunnan toimintaan. Tällöin yksilö joutuu helposti yhteiskunnan palveluiden ja toiminnan ulottumattomiin eli syrjäytyy yhteiskunnasta. Sosiaalisesta syrjäytymisestä puhuttaessa etusijalle nostetaan monesti sen yhteiskunnalle aiheuttamat kulut, jolloin syrjäytyminenkin

määritellään elinolosuhteiden kautta. Sosiaalinen syrjäytyminen johtaakin yhteiskunnallisella tasolla työttömyyden ja kouluttamattomuuden kierteeseen ja menetettyyn työpanokseen. Syrjäytymiseen liittyvässä tutkimuskirjallisuudessa sekä julkisessa keskustelussa syrjäytymiskehitystä on usein tarkasteltu ns. riskifaktoriparadigman kautta (Crow 2004), jossa tunnistettuja riskitekijöitä ovat muun muassa työttömyys, heikko koulutus, yksinäisyys, huono terveys sekä syrjäytymisen ylisukupolvisuus (Coles 2000; MacDonald, 2006; Terveys ja hyvinvoinnin laitos, 2018). Syrjäytymisprosessissa useat eri huono-osaisuuden osa-alueet kasautuvat (Berg ym., 2011), samoin voidaan ajatella myös osallisuuden näkökulmasta.

2. Yhteiskunnallinen osallisuus kokemuksellisenä ilmiönä

Osallisuus voidaan ymmärtää myös laajemmin kokemuksellisenä ilmiönä. Tällöin sitä määrittävät kokemus osallisuudesta yhteiskunnan sosiaaliin, poliittisiin ja taloudellisiin instituutioihin (Oxoby 2009) ja sitä kautta kokemus yhteiskunnallisesta osallistumisesta, poliittisesta vaikuttamisen mahdollisuuksista ja aktiivisesta kansalaisuudesta (Nivala ja Rynänen 2014). Perusajatuksena on tällöin ajatus kuulluksi tulemisesta oikeudesta sekä osallistuttamisesta olemassa olevaan päätöksentekojärjestelmään. Tähän näkökulmaan pohjaavat esimerkiksi useat poliittisen osallisuuden ja aktiivisen kansalaisosallistumisen toimet ja tutkimus (muun muassa jo 2000 -luvulla käynnistynyt "e-participation" eli e-osallistumisen tematiikka (Zheng 2017, Macintosh 2004) sekä laajemmin keskustelu digitaalisen kulttuurin kansalaisosallistamisesta. Osallisuus kokemuksellisenä ilmiönä ei siis tarkoita etteikö sen toteutumista voitaisi myös konkreettisin toimin edistää. Ennakoivat politiikkatoimet, jotka ehkäisevät yhteiskunnallisen osattomuuden kokemuksen syntymistä, ovat tässä tärkeässä asemassa (Oxoby 2009). Niiden avulla voidaan vaikuttaa yksilön kokonais käsitykseen ja ymmärrykseen yhteiskunnasta ylipäänsä, ja sitä kautta tarjota mahdollisuus myös osallisuuden kokemuksiin. Avainasemassa on tällöin kohdentaa nämä toimet tarkasti, liian laveasti määritellyt linjaukset, kuten yleinen tasa-arvoisuuden vaatimus eivät yhteiskunnallisen osallisuuden kokemusta vielä riittävästi tue (Oxoby 2009).

Näin määritellyn osallisuuden vastakohtana on passiivisuus ja siten haluttomuus osallistua erilaisiin yhteiskunnallisiin instituutioihin. Tämän taustalla saattaa olla esimerkiksi tunne oman elämän ja poliittisen päätöksenteon maailman yhteensovittamattomuudesta (kts. Paju 2007; kts. Vehviläinen 2006) tai aiemmat kokemukset siitä, kuinka tuloksetonta asiointi erilaisten yhteiskunnallisten instituutioiden kanssa on ollut (Oxoby 2009). Keskeistä siis on kokemus siitä, kuinka hyvin oma ääni on tullut kuulluksi. Näin siis esimerkiksi huonot kokemukset Kela-asioinnista voivat olla tärkeitä tekijöitä yhteiskunnallisen osattomuuden kokemuksen syntymisessä.

3. Osallisuus sosiaaliseen yhteisöön kiinnittymisenä

Osallisuus voidaan ymmärtää myös sosiaaliseen yhteisöön kiinnittymisen näkökulmasta (Anttiroiko 2003, 16; Sassi 2002, 59). Tällöin osallisuus tarkoittaa kuulumista johonkin sellaiseen yhteisöön, joka edustaa yksilölle tärkeitä asioita. Kiinnittyminen voi toteutua esimerkiksi vertaisyhteisöllisyyden kautta harrastusyhteisöihin kuulumisena ja yhteiskunnallisen osallisuuden näkökulmasta ilmetä esimerkiksi osallistumisena sosiaaliseen liikehdintään, mielenilmauksiin, protesteihin tai kuluttajaboikotteihin (Loader et al 2014). Keskeistä on, että eritoten digitaaliset nettipohjaiset alustat mahdollistavat tämän niin sanotun “networked individualism” -eli verkottunut yksilöllisyys-liikehdinnän (Rainie & Wellman 2012, Quinn & Papacharissi 2017). Verkottunut yksilöllisyys on yksi ilmentymä ns. huomiotaloudesta ja sille ominaisesta esittämisen kulttuurista, jossa yksilö hakee huomiota omalle olemassaololleen ns. minämuotoisen viestinnän kautta (Zoonen et al. 2012, Livingstone 2008, Lange 2007). Siten osallisuus ja osallisuuden kokemus liittyy keskeisesti yksilön kokemukseen omasta merkityksellisyydestä ja on osa identiteettityötä (Hjarvard 2013). Digitaalisten alustojen algoritmit (esim. suosittelutoimintojen kautta) muokkaavat keskeisesti nykypäivän sosiaalisia todellisuuksia (Just and Latzer 2017), kun sosiaaliseen yhteisöön kiinnittyminen tapahtuu enenevässä määrin digitaalisilla alustoilla ja niiden kautta syntyvissä todellisuuksissa.

Näin ymmärretyn osallisuuden vastakäsitteenä on osattomuus (vertais)yhteisöön kuulumisesta ja sitä kautta esimerkiksi ulkopuolisuuden kokemus. On esitetty, että tällä voi olla yhteys muun muassa radikalisoitumiskehitykseen, kun lähtökohtaisesti itsensä ulkopuoliseksi kokeva yksilö hakee tunnustusta ja kuulumisen tunnetta johonkin tarjolla olevaan yhteisöön. Totetumaton osallisuus on keskeisesti yhteiskunnallista vakautta ja yhteiskuntarauhaa horjuttava tekijä.

Ylläolevat näkökulmat osallisuuteen auttavat hahmottamaan, mitä ylipäänsä osallisuudella tarkoitetaan, ja mihin toteutumaton osallisuus voi johtaa. Tätä kautta on helpompi myös lähestyä niitä paikkoja, joissa uusien teknologioiden avulla toimijuutta ja sitä kautta myös osallisuutta joko tuetaan tai estetään. Osallisuuden ymmärtäminen ja sen edistäminen vaatii tiedon siitä, missä kontekstissa puhumme osallisuudesta, ja sitä kautta ymmärryksen, millä keinoin sitä kulloinkin voidaan tukea. Kyse voi toisaalla olla parempien yhteiskunnallisen osallisuuden kanavien ja esimerkiksi digitaalisten palvelujen ja vuorovaikutustilanteiden suunnittelusta, mutta toisaalla taas esim. siitä, kuinka tunnistaa esim. syrjäytymis- ja radikalisoitumisvaarassa olevat yksilöt.

AI for Humanity - French Strategy for Artificial Intelligence

<https://www.aiforhumanity.fr/en/>

Anttiroiko, A-V. 2003. Kansalaisten osallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa P. Bäcklund (toim.) Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen. Tapaus Nettimaunula. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, 11–31.

Berg, N., Huurre, T., Kiviruusu, O. & Aro, H. 2011. Nuoruusiän huono-osaisuus ja sen kasautumisen yhteys kuolleisuuteen. Seurantatutkimus 16-vuotiaista nuorista. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti v. 48, 3. numero. Saatavilla: 27.10.2017 <https://journal.fi/sla/article/view/4499>

Coles, B. 2000. Joined up youth research, policy and practice. United Kingdom: Youth Work Press.

Hjarvard, Stig (2013). *The Mediatization of Culture and Society*. London: Routledge.

Honneth, A. 2012. *The I in We. Studies in the Theory of Recognition*. Cambridge: Polity.

hooks, b. 2007. *Vapauttava kasvatus*. Helsinki: Kansanvalistusseura.

Lange, P. G. (2007). Publicly private and privately public: Social networking on YouTube. *Journal of computer Mediated communication*, 13(1), 361-380.

Livingstone, Sonia (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New Media & Society*, 10 (3): 393-411.

Macintosh, A. (2004, January). Characterizing e-participation in policy-making. In *System Sciences, 2004. Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference on* (pp. 10-pp). IEEE.

MacDonald, R. 2006. Social exclusion, youth transitions and criminal careers: Five critical reflections on 'risk'. *Australian & New Zealand Journal of Criminology* 39.3, 371-383.

Loader, B. D., Vromen, A., & Xenos, M. A. (2014). The networked young citizen: Social media, political participation and civic engagement.

Nivala, E., & Rynänen, S. (2016). Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja, vuosikirja 2013, vol. 14*.

Oxoby, R. (2009). Understanding social inclusion, social cohesion, and social capital. *International Journal of Social Economics*, 36(12), 1133-1152

Quinn, K., & Papacharissi, Z. (2017). Our Networked Selves: Personal Connection and Relational Maintenance in Social Media Use. *The SAGE Handbook of Social Media*, 353.

Sassi, S. 2002. Kulttuurinen identiteetti ja osallisuus. Teoksessa P. Bäcklund, J. Häkli & H. Schulman (toim.) *Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa*. Helsinki: Gaudeamus, 58–74.

Talentia: Arki, arvot ja etiikka - Sosiaalialan ammattihenkilön ohjeet (toim. Alpo Heikkinen), 2017

http://talentia.e-julkaisu.com/2017/eettiset-ohjeet/docs/Talentia_Etiikkaopas_2017.pdf

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos: Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehyistä rakentamassa (toim. Anna-Maria Isola, Heidi Kaartinen, Lars Leemann, Raija Lääperi, Taina Schneider, Salla Valtari & Anna Keto-Tokoi), 2017

http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/135356/URN_ISBN_978-952-302-917-0.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Zheng, Y. (2017). Explaining Citizens' E-Participation Usage: Functionality of E-Participation Applications. *Administration & Society*, 49(3), 423-442.

Zoonen, Liesbet van, Vis, Farida, Mihelj Sabina (2010). Performing citizenship on YouTube: activism, satire and online debate around the anti-Islam video Fitna. *Critical Discourse Studies*, 7(4): 249-262.